

Yüeciler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler

Geliş Tarihi: 09/10/2019

Kabul Tarihi: 25/12/2019

Atıf Bilgisi: Bakır, Abdulhalik ve Umut Badakoğlu; “Yüeciler Ve Kökenleri Üzerine Düşünceler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2, Aralık 2019, ss. 123-144.

Abdulhalik BAKIR *

Umut BADAĞOĞLU **

Öz

Birçok farklı ada sahip olan Yüeci milleti Orta Asya’da meydana çıkmış bir millettir, biz de bu göçer kavmi bu makalede tarihçe, coğrafya, ad, ekonomi yönünden araştırdıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar ışığında Yüecilerin hakkında çıkarımlarda bulunup onların tartışılan kökenlerini aydınlatmaya çalışacağız. Kavimler göçü yalnız Hunlar döneminde değil daha öncesinde de yaşanmıştır. Antik Çağlardan Ortaçağın şafağına kadar birçok kavim doğudan batıya göçmüştür. Bazı kavimlerse göç yönlerini kuzeyden güneye doğru belirlemişlerdir. Yüeciler bu ikinci bölümde kalan kavimlerdenidir. Yüeciler ilk olarak Altay Dağları bölgesi civarında yaşıyorken daha sonları güneye doğru göçerek Kansu bölgesine yerleşmişlerdir. Sonrasında göçebe kavimlerin genel olarak yaptıkları gibi otlak bulmak için savaşmışlardır. Bu savaş Hunlara karşı yapılmış ve Yüeciler için bu savaş çok kanlı ve kötü bitmiştir. Bundan sonra Yüeciler, Büyük Yüeciler ve Küçük Yüeciler adlarıyla ikiye bölünmüşlerdir. Küçük Yüeciler güneye doğru yol alıp Çinliler içinde asimile olmuşlardır. Büyük Yüeciler ise batıya doğru ilerleyip Perso-Helen kavimleriyle çarpışmış ve yeni göçtükleri yerlere yerleşmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yüeciler, Kuşan, Çin, Saka, Hun.

Yuezhi and Thoughts on Their Origins

Abstract

The people called Yuezhi have many different names and firstly had been seen in Central Asia, In this article we will research their history, geography, name, economy and with help of the results we will inference about them and try to shed light on their debated origins. Migration period did not occurred only in Hunnic period but also happend before them. From Antique ages to dawn of middle ages lots of people migrated through west. Some people set their way of migration towards south. People of Yuezhi is in that second group. First Yuezhis were living in area of Altai Mountains but then later on they migrated towards south and settled in Kansu area. Later on they fought for pasture land as most of migrating tribes does. That battle fought against Huns and for Yuezhis the battle ended up in disastrous, bloody way. After that Yuezhis split up to two parts as Greater Yuezhis and Lesser Yuezhis. Lesser Yuezhis migrated towards south and assimilated in Chinese poeple. Greater Yuezhis migrated through west and fought against Perso-Hellenic peoples then they settled in their newly migrated areas.

Keywords: Yuezhi, Kushan, China, Saka, Hun.

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Orcid No:0000-0002-4436-5322 , e-mail: abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orcid No: 0000-0003-3845-7033 , e-mail: badakoglumut@gmail.com

Giriş

Göçebe kavimler çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıkları için sürekli göç halinde olmuşlardır. İnsanlık tarihinde ilk göçebe kavmin hangisi olduğuna dair bir bilginin bulunması mümkün gözükmemektedir. Bunun nedeni ise tarih öncesi çağlarda insanların avcı-toplayıcı bir yaşam sürmeleridir. İnsanlığın tarih yazımıyla tanışmasından sonra Cermen kavimleri gibi birkaç örneğin dışında çoğu göçebe kavmin Orta Asya'dan ortaya çıktığı bilinmektedir. Yüecilerin de ilk olarak Çin bölgesine pek de yakın olmadıkları antik kaynakların bize verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Yüecilerin birinci göçünün ilk olarak bu güneye olan göç olduğu düşünülebilir. Bu göçün sebebi büyük olasılıkla, iklimin değişmesi ve bu neden mera kıtlığının yaşanması veya Yüecilerin düşmanları karşısında ağır bir yenilgiye uğraması olabilir. Yüecilerin ilk anayurdu sayılabilecek bölgelerdeki yaşamlarıyla ilgili ancak arkeoloji biliminden faydalanılabilir. Göçün nedeni her ne olursa olsun tarihçilerin çoğunlukla Yüeciler hakkında alabildiği bilgiler işte bu güneye göç ve sonrasında ait olan bilgilerdir.

Batılı kaynaklarda Yüecilerin kökenlerinin Hindu-Avrupai olduğu, Türk kaynaklarında ise onların Ön-Türk kökenli bir kavim oldukları söylenmektedir. Batılı araştırmacıların bu yorumu yapmalarındaki önemli bir nokta da antik kaynaklarda Yüecilerin beyaz tenli veya kırmızı tenli olduklarının söylenmesidir. Tek bu nedenden dolayı Yüecilerin Hindu-Avrupai ırktan olduklarını iddia etmek, temelsiz bir teori olsa gerektir. Bir kavmin hangi kökenli olduğunu anlayabilmek için o kavmin dili, tarihi, sosyal yaşamı, kültürü, dini ve yapılabiliyorsa genlerinin araştırılması gerekmektedir. Bu şekilde onların hangi kökenli olduklarına dair tutarlı ve gerçekçi bir çıkarımda bulunabilir.

I. Yüecilerin Tarihsel Geçmişi

Savaşçı bir millet olan Yüeciler anlaşıldığı üzere ilk başlarda hayvancılıkla uğraşmışlardı bundan dolayı meraya ihtiyaçları bulunmaktaydı, göçebe kavimlerin sürekli olarak mera yüzünden savaşmalarından dolayı Yüecilerin esas tarihine geçmeden önce onların tarihinin büyük bir kısmını etkileyen diğer milletlere bakmakta fayda bulunmaktadır.

M. Ö III. Yüzyılda da Tung-hu kabileler birliği karışık kaynaşmaya başlamışlardı¹. Hunlar M. Ö III. Yüzyılda Çin'e karşı savaş kaybettiklerinden Tung-hular²'a sığınmışlardı³. Buradan da anlaşılacağı üzere Hunlar artık bozkırda güçten düşmüştü. Buna rağmen Hunlar Tung-hular'a sadece vergi vermekle yükümlüydüler, Hunların başında hala kendi yöneticileri bulunmakta ve iç işlerinde bağımsız hareket etmekteydiler, yine M. Ö III yüzyılda Yüeciler batıda başarılı saldırılar gerçekleştirmekteydiler⁴. Yüecilerin etrafındaki durum bu şekildeydi, günümüz Türkiye'sinde iyi bilinen bir olay olan Tung-huların Mete Yabgunun⁵ eşlerinden biri ve kutsal bir atı ve en sonunda bir toprak parçasını isteme olayı ise büyük olasılıkla Tung-huların, Hunlara hakaret ederek onlara karşı bir savaş açma bahanesinden ibarettir⁶. En sonunda Tung-huların isteği yerine gelmiş ve Hun Yabgusu Mete, Tung-huları savaşta ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgiye uğramış milletlerin daha iyi anlaşılması için onların etnik kökenini açıklamakta da fayda vardır, kaynaklarda Tang-hu veya Tung-hu adı verilen bu kabileler birliği Moğol ve Tunguzların⁷ ataları olan kabileler birliğidir, bu birliğin Hunlara yenilmesinden sonra Hunlarla Yüeciler baş başa kalmışlardır⁸.

¹ Lev Gumilev, *Hunlar* (Çev. Ahsen Batur), 5. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.61.

² Tung-hu'lar doğulu Moğollardır. Çin kaynaklarında Jung adı ile geçen Asyalı bir kavim ile bu doğulu Moğollar yani Tung-hular karışmışlardır. Bundan dolayı Tung-hular, Jung kabileleri içinde geçmekle birlikte Jung kabilelerinin en doğuda yaşayanlarındırlar. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 33, 53.

³ Gumilev, *Hunlar*, s.68.

⁴ Gumilev, *Hunlar*, s.71.

⁵ Hun Yabgusu Teoman'ın iki oğlu vardır, Mete bu iki oğuldan en büyük olandır. Hun Yabgusu Teoman, iki oğlu olmasına rağmen küçük oğlunu daha çok sevmiştir. Bundan dolayı ilk oğlu olan Mete'yi Yüeciler'e göndererek onu kurban etmek istemiştir. Mete Yüecilerin ellerinden kaçmayı başarıp babasının yanına gitmiş ve babası da onun bu yiğitliğini görünce ona 10.000 asker vermiştir fakat Mete babasının yaptığı ihaneti unutmamış ve onu öldürüp Hun tahtına oturmuştur. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 72, 79.

⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.80.

⁷ Moğollar, köklü bir kavim olarak anılmakla birlikte, Moğol-Tatar kavimlerinin ana gövdesini oluşturan Asyalı bir halktır. Çinliler onlara Tung-hu da demektedirler. Tung-hu adı olasıdır ki Çinlilerin Tunguzca insanlar anlamına gelen "Donki" adını yanlış yazmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Tunguzların yayıldıkları yerler orta

Hunlarla Yüecilerin uyuşmazlığı aslında daha Mete Yabgunun babası Teoman zamanında başlamıştır. Mete, babası tarafından Yüecilere rehin olarak verilmişti. Bu olayın meydana gelmesinin sebebi olarak Teoman'ın diğer eşlerinden birinin, kendi oğlunun Yabgu olmasını istemesi gösterilmektedir⁹. Teoman, karısının da isteğiyle Yüecilere savaş ilan etti böylece oğlu Mete de Yüeciler tarafından öldürülmüş olacaktı fakat Mete ellerinden kaçtı ve disiplinli bir ordu ile babası Teoman'ı öldürüp tahta oturdu¹⁰.

Bu çerçeveye bakıldığında Yüeciler ilk önceleri Hunların batı tarafında kalan bölgelere başarılı saldırılar yapabilmekteydiler¹¹. Güçleriye Çin kaynaklarının bize aktardığına göre sayılarının çokluğuna bakıldığında gayet yerindeydi ve ayrıca Hun Yabgusu Teoman'ın, oğlunu Yüeciler'e vermesi de Yüecilerin daha güçlü olduğuna kanıttır ki Çin kaynakları bize ayrıca Yüecilerin, Hunları önemsemeyip kâle almadığını da söylemektedir¹². Böylece Mete Han, Yüecilere dönüp onları yenilgiye uğratmıştır. Bu hükümdar daha sonra kendi mahiyetindeki Sol Hsien¹³ vasıtasıyla Yüecilere saldırmış ve kendi oğlu olan bazen Ki-Ok diye de anılan Lao Shang¹⁴'ın Yüecileri kesin bir yenilgiye uğratıp Yüeci liderinin kafatasından içki kadehi yapmasından sonra Yüeciler ikiye bölünmüşlerdir¹⁵. Bunların bir kolunu oluşturan sayıca çok olanlara Büyük Yüeciler denilmekteydi. Bunlar batıya göçtüler, geriye kalanlar ise Küçük Yüecileri oluşturmaktaydı ki bunlar, Tibet'in kuzey dağlarında kalmışlardır¹⁶.

Bu ikiye ayrılma ve göç bazı tarihçilerin sandığının aksine Mete Yabgu döneminde olmamıştır, Çin İmparatoru Wen (M. Ö 172) Jia Yi¹⁷ adlı kişiden bir bildiri aldığına Yüecilerin eski yerlerinde oturduklarını söylemektedir. Buradan yola çıkarak Yüecilerin Ki-Ok yani Lao Shang zamanında göçtüğü düşünülmektedir (Yu, 1998: 53). İkiye ayrılan Yüecilerden kaçamayanları daha öncede anlatıldığı üzere Tibet bölgesine göçmüştür, bu Yüecilere Çin kaynaklarında Hsiao yani Küçük Yüeciler denmiştir¹⁸. Bu ad anlaşılacağı üzere onların, Yüecilerin güçlü olan kısmından ayrılan bir grup olmalarından ve sayıca, güççe az olmalarından kaynaklanmış olabilir.

Yüecilerin yaşadığı coğrafya bölgeleri sonra detaylı olarak anlatılacaktır fakat Küçük Yüeciler M.Ö 116'da Kansu¹⁹'yu tekrar ele geçirmişlerdir²⁰. Tibet bölgesine yerleşen bu Küçük Yüeciler burada zamanla Tibetleşip asimile olmuşlardır, pek fazla bağımsız yaşayamayan Küçük Yüeciler bazen Hun, bazen Çin hâkimiyetinde kalmışlardır, sayıları azdır, ilk başta Tibetleşen, Yüeciler daha sonra da Çinleşmeye başlamışlardır²¹. Çinli Hou Han-shu²²'nin aktardığına göre Küçük Yüeciler'in 3.000

ve doğu Sibirya, Amur Havzasından Yenisey'in doğusuna Pasifiğe kadar devam etmektedir. Bkz. "Tunguses", *The Encyclopedia Britannica*, c.27, The Encyclopedia Britannica Company, New York 1911, s. 378.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, s.60.

⁹ Gumilev, *Hunlar*, s.79- 80.

¹⁰ Gumilev, *Hunlar*, s.79- 80; Ayşe Onat, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.5-6.

¹¹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1/3), 1957, s. 248-250.

¹² Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹³ Sol Hsien, "Sol" bölgenin prensi anlamına gelmektedir bazen "Ku-Li Prensi" diye unvan aldıkları da olmuştur. Bunlar antik Hun unvanlarıdır. Bkz. Mintu-ki, Philip Kuhn, *National Polity and Local Power The Transformation of Late Imperial China*, Timothy Brook (Ed.), Harvard Universty Asia Center, Harvard 1989, s. 7.

¹⁴ Mete Yabgu'nun oğludur. Lao-Shang onun unvanıdır. Adı ise Çinli kaynaklarda Chi-yü (Ki-ok) diye geçmektedir. Mete Yabgudan sonra Hun tahtına kendisi geçmiştir. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 101.

¹⁵ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹⁶ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 248-250.

¹⁷ M.Ö 200 ila 169 yılları arasında yaşadığı düşünülen, Batı Han Çinlisi bir yazardır, kendisi Xinshu adlı eserinde olduğu gibi politika ve eğitim üzerine yazılar yazmıştır. Bkz. Rune Svarverud, *Methods of The Way: Early Chinese Ethical Thought*, Brill: Leiden, 1998.

¹⁸ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 252.

¹⁹ Coğrafi olarak günümüz Çin'inin batı ucunda bulunan Kansu adlı bir eyalettir. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 325.

²⁰ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s. 253.

²¹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler",s.255.

²² Hou Han-Shu bir Çin tarih kroniğidir. İngilizce Literatüre Book of Later Han (Geç Dönem Han Hanedanlığının Kitabı) diye geçmiştir. Doğu Han Hanedanlığının (M.S 25-220) resmi kroniğidir. Fan Ye (398-

civarında süvarisi vardı Tibetlilere sayıca az olmalarına rağmen çok zarar verip birçok yeri egemenlikleri altına almışlardı fakat zaman, zaman Çin tarafına geçmeyi uygun görüyorlardı²³. Tibetliler Küçük Yüceçilere saldırdığı sırada Teng-hsün²⁴ gibi Çinli yöneticiler, onların kadın ve çocuklarını şehre kabul ediyorlardı. Küçük Yüceçiler, Tibet adetlerini benimsediklerinden dolayı aynı Tibetliler gibi hastalarını bıçaklayarak öldürüyorlardı. Çinliler ise bunu fark edip Küçük Yüceçilerin hasta olanlarını kendi şehirlerinde tedavi ediyorlardı²⁵. Bu şekilde Küçük Yüceçiler zamanla Çin ordusunda hizmet etmeye başlamış ve tek başına bir güç olamamışlardır²⁶.

Büyük Yüceçiler incelendiğinde, onlar, Hunlar ve Wusunlar²⁷dan kaçarak batıya doğru hareket etmişler ve Tarım bölgesiyle Sogdia²⁸,nın batı kısmına yerleşmişlerdir²⁹. Yüceçilerin batıya doğru göçmeleriyle karşılıklı Sai Wanglar³⁰ çıkmıştır, bir Çin tabiri olan Sai Wanglar aslında Sakalardır.³¹Yüceçiler, Sakalarla karşılaşınca onlarla savaşmışlar ve onları Issık Göl civarından çıkartıp atmışlardır, böylece Sai Wanglar yani Sakalar güneye doğru göçmüşlerdir³². Bundan sonra ise göç ve saldırılar silsilesi birbiri ardına devam etmiş ve Wusun lideri Kun-mo³³, Yüceçileri yenerek onları tekrar göçe zorlamıştır³⁴.

Tam bu sırada Çin, bir elçi göndererek Yüceçilerle birlikte Hunlara saldırmak istemiştir (M.Ö 138), bu Çinli elçinin adı Chang-Chien³⁵dir³⁶. Bu sabırlı elçi Büyük Yüceçileri aramak için çıktığı yolda Hunlar tarafından on sene boyunca zorunlu olarak alı konulmuştur. Fakat Çinli elçi Chang-Chien

446) adlı kişi tarafından derlenmiştir. Bkz. Marta Zuchowska, “Roman Textiles in The Hou Han Shu. A 5th Century Chinese Vision Versus Roman Reality”, *Anabasis Studia Classica Et Orientalia*, Department of Ancient History and Oriental Studies Institute of History Rzeszow Universty, , C. 6,Rzeszow 2015, s.216.

²³ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,s.256-257.

²⁴ Kendisiyle ilgili bilgiler Hou Han-Shu’da geçmektedir. Çin Chang-yüsü Tibetli prenslerden Mi-wu ve Tibet kabilesinden Shao Tang’ı öldürmüştür. Bunun üzerine ayaklanan Tibetliler Çin’e karşı ayaklanmışlardır. Bunun üzerine Teng-Hsün Tibet’e vali olarak Çin tarafından atanmıştır. Yani kendisi bir Çin valisidir. Bkz. Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,s. 247-278.

²⁵ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”, s.256-257.

²⁶ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”, s.256-257.

²⁷ Wusunların toplam insan sayısı 630 bin, asker sayıları ise 188.800’dür. Esas geçim kaynakları hayvancılık ve avcılıktı. Çin kaynakları onların kırmızı saçlı ve yeşil gözlü olduklarını belirtmektedir. Wusunların Doğusunda Hunlar, kuzey batısında Kang-chü krallığı, batılarında Fergana, güneylerinde ise surlarla çevrili şehir devletleri bulunmaktaydı. Wusunların boylar halinde teslim savaşımadan Mete’ye teslim olmaları onların Hunlarla etnik akrabalıkları olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, Türk Tarih Kurumu: Ankara 2013, s. 17-27.

²⁸ Ahemeniş İmparatorluğunda bir sancak bölgesidir. Bu bölgeler günümüzde Semerkant ve Buhara bölgelerine denk düşmektedir. Bu bölge Yunan hükmü altında Baktria ile birleştirilerek tek bir satraplık haline getirilmiştir. Bkz. “Sogdiana”, *The Encyclopedia Britannica*, c.25, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 345.

²⁹ Ellis Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge Universty Press, 1913, s.92.

³⁰ Sai Çince Saka anlamına gelmektedir. Bkz. Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,ss. 247-278. Sai-Wang ise Çince hükümdar anlamında olup Krali anlamına gelmektedir. Sai-Wang bu şekilde Çin kaynaklarında “Krali Sakalar” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Durmuş İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları: Ankara 2012, s. 43-45; Zekiye, Mirfatih *Türk ve Tatarların Kökeni* (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul, 2007, s. 144, 145.

³¹ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,s.258.

³² Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,s.258.

³³ Çin kaynaklarının efsanevi anlatımına göre Hunlar Wusunlara saldırıp onları yenmişlerdi. Fakat Wusun kraliyetinden Tun-Mo adlı bir çocuk sağ kalmış ve kuşların verdiği etle ve dişi bir kurdun onu emzirmesiyle hayatta kalmıştır. Bunu gören Hunlar Kun-mo’nun Tanrı tarafından kutsandığını düşünmüşler ve onu yanlarında büyütmüşlerdir. Sonra Tun-Mo’yu Hun ordusuna almışlar ve ona, babasının hükmettiği Wusunların başına geçmesine izin vermişlerdir. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, s.17.

³⁴ Bahattin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüce-Çi’ler”,s.258.

³⁵ Chang-Chien veya Zhang Qian Çinli bir gezgin, seyyahdır. Han Çin’i tarafından kendisi Yüceçilere elçi olarak gönderilmiştir. Yanına Chang T’a-yang adlı kölesini de alarak yola koyulan elçi Hunlar tarafından ele geçirilmiş ve 10 yıl hapiste tutulmuştur. 10. Yıl da bir yolunu bulan Chang-Chien Fergana’ya kaçmış ve Yüceçilerle görüştüktan sonra yolda tekrar Hunlar’a esir düşmüştür. İkinci defa Hunlardan kaçabilen elçi M. Ö 120 yılında Çin’e geri dönebilmıştır. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 128.

³⁶ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, TTK Yayınevi, Ankara 1998,s. 51-52.

onlara dostmuş gibi yaklaşmış ve on senenin ardından kaçabilen Chang-Chien hiçbir şey olmamışçasına İmparatoru'nun verdiği fermanı çıkartıp batıya doğru gitmiştir. Buna rağmen elçi Yüecilerin batıya yaptığı ilk göç bölgesinde Büyük Yüecileri bulamamıştır. Chang-Chien daha güneye gidip Kuzey Afganistan bölgesinde Yüecileri bulmuştur fakat Yüeciler, Chang-Chien'in sunduğu Hunlara karşı ortak saldırı teklifini, Hunlarla aralarında çok fazla mesafe olmasından dolayı kabul etmemişlerdir³⁷.

Çinli elçi Chang-Chien'in on sene alıkonulmasının ardından Yüecileri ilk göçtükleri yerlerinde bulamadığı dönem aslında Yüecilerin, Wusun saldırısıyla güneye göçtükleri döneme denk gelmektedir. Chang-Chien, M. Ö 138'de yola çıkmış ve on sene Hunlara esir düşmüşse kendisinin Yüecilerin yeni yurdunu bulmasının 128-127'li yıllara denk geldiğini ve Yüecilerin bu on senelik süre içinde güneye göçtüklerini düşünmek yanlış olmaz. Sakalar Issık Göl bölgesinden Yüeciler tarafından sürüldükten sonra güneye ilerleyip Baktria³⁸ bölgesini ele geçirmişlerdir, Yüeciler de aynı onlar gibi güneye gidip Sogdiyana'yı ele geçirmişlerdir³⁹. Burada bir soru ortaya çıkmaktadır, Karoly Czegledy, Yüecilerin, Sakaların bir kısmıyla birlikte ortak hareketle güneye indiğini düşünmektedir.⁴⁰ Diğer yandan Trogus'dan öğrendiğimize göre Sakalar Baktriya'yı, Asiani⁴¹'ler Sogdiya'yı işgal etmiştir, Strabon'da Asianiler'den bahsetmektedir⁴². Burada önemli olan nokta Yüeciler'in neden batılı kaynaklarda Asiani olarak tanımlandıklarıdır.

Karoly Czegledy'nin görüşünün doğru olduğunu düşünürsek Strabon ve Trogus'un Yüecileri Asiani olarak tanımlamalarının iki nedeni olabilir, birincisi Yüeciler'in Sakaların bir kısmını kendilerine katmaları ve dolayısıyla bu batılı yazarların Yüecileri, İskit kabilesi sanmış olması, ikincisi ise Yüecilerin ırksal bağlamda Kang-chü'lere benzemeleridir. Çünkü Yüecilerle birlikte Kansuların (Kang-chü) da geldiği bilinmektedir. Bu durum Strabon'un Sirderya'yı aşır gelen Yüecileri, İskit halkları diye adlandırmasının da açıklamasını yapmaktadır⁴³.

Yüeciler Sogdiya'yı ele geçirdikten sonra Sakaların ellerinde tuttıkları Baktriya'ya saldırıp buradan Sakaları çıkarmışlardır⁴⁴. Böylece göç dalgasıyla gelen Saka, Yüeci ve Yüecilerden olma Kuşanlar⁴⁵, Greko – Baktriya devletini çöküntüye uğratarak tarih sahnesinden tamamen silmişlerdir⁴⁶. Sogdiya'dan sonra Baktriya'yı ele geçiren Yüeciler devlet merkezlerini buraya taşımışlardır⁴⁷. Batılı yazarlar bu bölgelere yerleşen Yüecilerin hemen sonrasında Kanglı, Kang-Chü veya Kangkü adı verilen bir kavmin yönetimi altına girdiğini belirtir⁴⁸. Fakat aynı zamanda bu Kanglı veya Kang-Chü halkının yönetiminin Yüecilerden oluştuğu, adlarının eski Türkçe bir söz olan Kanger'den geldiği,

³⁷ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 51-52.

³⁸ Hindukuş dağları ile Ceyhun Nehri arasında kalan bölgeye verilen antik ad. Buranın başkenti antik çağlarda Backtra idi. Bölge çok dağlık olup ılıman bir iklimi vardır. Su çoktur ve toprak verimlidir. "Bactria", *The Encyclopedia Britannica*, c. 3, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 180.

³⁹ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.264.

⁴⁰ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü* (Çev. Günay Karaağaç), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999, s.36

⁴¹ Asianilerin diğer adlarının Aslar, Assi olduğu söylenmektedir. Barthold, Azlar'ın, Türkişlerin bir kolu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ray G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri* (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s. 240.

⁴² Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.266-267.

⁴³ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.265; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 30.

⁴⁴ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 239-240; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, s. 30.

⁴⁵ Hindistan bölgesinde yaşamış bir kavimdir. Yüecilerin bir kolu tarafından kurulmuştur. Kuşanalar Yüecilerden ayrılmadan önce onlarla birlikte Tsenn-Hoang yani Tun-Huang şehri ile K'i-lien yani Tanrı Dağları yakınlarındaki Çin-Türkistan sınırları içinde yaşıyorlardı. Araştırmacılar bu bölgeye Kansu adını vermektedirler. Bkz. Yalçın Kayalı, "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka M. S 78-99", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (55, 2), Ankara 2015, s. 189. Yabancı kaynaklar Kuşanların kökenlerinin Yüeci olduğunu ve bundan dolayı onların Türk Kıpçak kökenli olduğunu da belirtmektedirler. Bkz. "Kanishka", *The Encyclopedia Britannica*, c. 15, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s.653.

⁴⁶ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.46.

⁴⁷ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.270.

⁴⁸ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s.36-37.

adetlerinin Yüeciler gibi olduğu, Hunlardan kaçarak batıya göçüp Sogdiya'ya yerleştikleri de bildirilmektedir⁴⁹. Kanglı diye bahsedilen bu kavim Kıpçak Türklerinin ayrı bir koludur⁵⁰. Kanglıların Türk olduğu görüşünü başka kaynaklarda da görebilmekteyiz⁵¹. Böylece anlaşılıyor ki Yüeciler Baktriya'ya yerleştikten sonra burada gerek Saka kavimleriyle karıştıklarından gerek bölgedeki yerli halkla karıştıklarından dolayı kendilerine yeni bir devlet kurmuş fakat bu devletin genelde sadece yönetim kadrosu Yüecilerden meydana gelmiştir. Yüeciler buraya yerleştikten sonra yeni yurtlarına alışmış ve eski yurtlarına geri dönmek istememişler, yerleştikleri yerde yerli halkla karışıp erimişlerdir⁵². Buradan da yukarıda Eberhard'ın verdiği bilginin doğru olduğu teyit edilebilmekte, şöyle ki; göçebe Yüeciler eğer çok fazla sayıda olsalardı, göçebe halkla yerleşik halkın üretim ekonomisi farklı olduğundan dolayı yeni yurtlarına kolay alışamazlardı, bundan dolayıdır ki Eberhard'ın dediği gibi Yüeciler bu yeni devletin üretici kısmını değil yönetici tabakasını oluşturmaktadırlar.

II. Coğrafi Özellikler

Yerleşik hayata geçmeden önce göçebe bir halk olan Yüeciler'in anavatanını tespit etmek göçerlik döneminde pek kolay değil fakat buna daha sonra bu makale de değineceğiz. Yüecilerin ilk tarih sahnesinde görüldükleri coğrafya Hunların güneyi, Çin'in kuzeybatısında olan Kansu bölgesidir⁵³. Çin kaynaklarında göçebe halklar için Çin'in kuzeyinde yaşarlar denmektedir fakat bütün göçebe milletlerin Çin'in kuzey sınırında yaşayamayacakları aşikârdır. Bundan dolayı Çin kaynaklarının göçebe kavimler için genel bir tabirle Çin'in kuzeyi dedikleri buradan anlaşılmalıdır ki bu göçebe kavimler arasında sayılan Yüeciler, Çin kaynaklarına göre Hetao⁵⁴'nun doğusu (Kansu civarı) ve Yanmen⁵⁵ dağının kuzeybatı bölgelerinde M. Ö 475-221 yılları arasında yaşamaktaydılar⁵⁶.

Yüecilerin, Hunların zayıf oldukları M. Ö III. yüzyılda batıya doğru başarılı saldırılar gerçekleştirdiklerini daha önce belirtilmiştir, buradan yola çıkarak Hunların yaşadığı bölgelerin batı kısmının M. Ö II. yüzyılın başlarına kadar Yüeciler tarafından kontrol edildiğini ve Yüecilerin bu topraklara hâkim olduklarını düşünmek yanlış olmaz. Yüeciler aynı zamanda Ordos⁵⁷ ile Hami⁵⁸ (Kumul) arasındaki bölgeleri de ellerinde tutuyorlardı bu bölgeleri büyük olasılıkla Cungarya⁵⁹ ovalarını ellerinde tutmak için ele geçirmişlerdi⁶⁰ Yukarıda daha önce Küçük Yüeciler konusunda anlatıldığı üzere Küçük Yüeciler, Hunlardan kaçarak Tibet bölgesine yerleşmişlerdi, buradan Kansu bölgesini M. Ö 116 ele geçirmişlerdir. M. Ö 60-61 yıllarında ise Küçük Yüeciler Sırtın yaylası, Su-

⁴⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti" (Çev. Mecdut Mansuroğlu), *Türkiyat Mecmuası*, . c.7, 1942, s. 141.

⁵⁰ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*,s.159.

⁵¹ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni* (Çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014,s.131.

⁵² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*,s.239-240.

⁵³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015,s. 54.

⁵⁴ Hetao, Sarı ırmağın kuzey kesiminde, Yinshan hattının güneyinde ve Moğolistan Ordos vadisinin bir kısmını içine alan bir bölgede bulunur. Burası çok verimli ve sulak bir bölgedir. Bkz. Charles Sanft, *Communication and Cooperation in Early Imperial China Publicizing the Qin Dynasty*, Suny Press: New York, 2014, s. 115.

⁵⁵ Yanmen veya Daizhou adlarıyla bilinir. Taiyuan'ın kuzeyindeki yol ve Kang Da kitabesinin kuzey tarafında kalır. Bkz. *China Archaeology & Art Digest*, c. 4, S: 1, Art Text HK: Hong Kong 2000, s. 147.

⁵⁶ Taishan Yu, "A Study of Saka History", *Sino-Platonic Papers*, c. 80, 1998, s.47.

⁵⁷ Ordos, İç Moğolistan'dan güneyde Ningxia Hui Otonom Bölgesi, güneydoğuda Shaanxi bölgesine kadar uzanan bir coğrafi bölgedir. Bkz. Stefan Georg, "Ordos", *The Mongolic Languages*, Juha Janhunen (Ed.), Taylor & Francis e-Library, London 2003,s. 193.

⁵⁸ Hami, Uygur-Türkistan Otonom Bölgesinin kapısıdır. Yazları 109 Fahrenheit gibi yüksek sıcaklıklara ulaşırken kışın ise 26 Fahrenheit'e düşer. Bu bölge ayrıca Kumul olarak da bilinmektedir. Hami İpek Yolu'nun vahası görevi görür. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, Taylor & Francis: New York, 1999,s. 201.

⁵⁹ Bu bölge Tarım havzasının kuzeyinde kalan, Şincan Uygur Otonom Bölgesi'ndeki bir coğrafi yapıdır. Çin'in en kuzeybatı kısmını oluşturmaktadır. Bu coğrafi bölüm akarsu havzalarıyla ünlüdür. Cungarya, güneyde Tanrı Dağlarıyla, kuzeydoğuda Altay Dağlarıyla, kuzeybatıda ise Tarbagatay dağ silsileleriyle çevrelenmiştir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 136.

⁶⁰ Lev Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl* (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2003,s.82.

chou⁶¹ ve Kansu arasında görülmektedirler. Çinli kaynaklardan Hou Han-shu, Küçük Yüecilerin memleketini anlatırken onların Huan Chung batısında ve Lang-chou⁶²,un kuzey batısında Chuang-lang ho ile Ta tung ho nehirleri arasındaki Ling-Chü'de olduklarını belirtmektedir⁶³. Önceki konuda anlatıldığı üzere Büyük Yüeciler, Hunlardan kaçtıktan sonra batı yönüne doğru yönelmişlerdir, Issık Göl çevresinde yaşayan Sakaları buradan çıkarmış ve bu bölgeyi kısa süreliğine de olsa ellerinde tutmuşlardır. Wusunların saldırısı sonucu yeni yerlerini bırakıp tekrar harekete geçerek Sakaların bir kısmıyla beraber güneye doğru gidip Ceyhun'u (Amuderya) aşarak Sogdiana ve Baktriya bölgelerini ele geçirmişler ve bu bölgelere yerleşmişlerdir. Büyük Yüecilerin başkenti Chien-shih'dir⁶⁴.

III. Yüecilerin Adlarına Dair Bilgiler

Yüecilerle ilgili bilgiler genelde iki kaynaktan toplanmaktadır bunların birincisi Batı kaynakları ikincisi ise Çin kaynaklarıdır, bundan dolayı bir ulusun veya boyun adı başka birkaç farklı şekilde ifade edilmektedir, bu sebeple göçebe kavimlerin daha iyi anlaşılması ve bir karışıklığa yol açılmaması için bu göçebe kavim adlarının açıklanması uygun olacaktır.

Yüeci adlı kavim Çin kaynaklarında birkaç farklı şekilde söylenmiştir bunun nedeni ise Çin'de sülalelerin değişmesiyle tarih yazıcılarının üsluplarının da değişmesinden kaynaklanmaktadır, yeni sülalenin tarih yazıcıları eski sülale tarihinde kullanılan adları kullanmamaya çalışmışlardır, Yüecileri adlandırmak için Yüeh-chi şeklinde yazmışlardır⁶⁵. Bazı yabancı kaynaklarda bu adın Yüeh-Chih veya Yüe-Chi şeklinde yazıldığı da görülmektedir bunların hepsi Yüeci adlı kavmin diğer söyleniş tarzlarıdır. Yüeci adı Wade Giles'in transkripsiyonu olan Yüe-Chih adının yanlış okunması nedeniyle ortaya çıksa gerektir. Eberhard bu adı Yüe-Cı olarak okumuştur, doğru adın bu olması daha olasıdır⁶⁶.

Yüecilerin adlarının söyleniş tarzını açıkladıktan sonra Yüeciler'e bağlı veya onların alt kollarından olan boyların, devletlerin adlarını açıklamakta fayda görülmektedir. I-ta adlı grup, Yüecilerin grubundandır, başkentlerinde altın süslü Budist mabetleri vardır ve 5.000-6.000 asker çıkarabilmektedirler, Chaou-ku-ko adlı grup yine Yüecilerin bir klanıdır, erkekleri saçlarını kısa keser⁶⁷. Hsiao-Yüeh-Chih⁶⁸, adlarından da anlaşılacağı üzere bunlar da bir Yüeci koludur, Küçük Yüecilerdir, Hunlar tarafından Büyük Yüeciler gibi sürülmüşlerdir önceleri Kansu'da yaşamaktaydılar.⁶⁹ Kansu'da yaşarken Tibetlilerin birçok âdetini benimsediler, göçebelerdir, dillerinin Tibetliler gibi olduğu söylenir, Kang-Chü adlı grup ise Kansu veya Kangkü diye de anılmış olup adlarının kökeni eski Türkçe Kangares veya Kanger'den gelmektedir, adetleri Yüeciler gibidir, Hükümdarları Yüeci soyundandır, bir ara buraya Hunlar da hâkim olmuşlardır .Kang-kuo adlı grup Semerkant'a yerleşmiş gruptur eski Kansu soyundandır, göçebelerdir, hükümdarları Wen ailesinden

⁶¹ Verimli ve sulak bir bölgenin ortasında bulunan bu yer olup Şangay'ın 45 mil kuzeybatısında yer almaktadır. Bkz. Michael Marme, *Suzhou Where The Goods of All the Provinces Converge*, Stanford University Press: California, 2005,s. 19.

⁶² Kansu Vilayetine başkentidir. 2 Milyon nüfusuyla kuzeybatı Çin'in en büyük ikinci şehridir. Havası yazın ılıman olmasına rağmen kışları kurak ve soğuktur ve ilkbaharda soğuk rüzgârlarıyla ünlüdür. Bu yer Sarı Irmağın kuzey kesimlerinde kalmaktadır. 2000 yıl boyunca burası kabileler için bir vaha görevi görmektedir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture* , s. 269.

⁶³ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler",s.254.

⁶⁴ Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*,s.35.

⁶⁵ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler",s.247.

⁶⁶ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.106.

⁶⁷ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti",s. 139-140.

⁶⁸ Küçük Yüeciler demektir.

⁶⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti",s.141.

bir Yüeci'dir⁷⁰. Hunlar tarafından batıya sürülmüşlerdir, kralın karısı Türk'tür, cezaları Mazdaizm⁷¹ mabedinde verirler.⁷²

Wolfram Eberhard ayrıca eserinde Yüeciler'e bağlı gruplar adı altında bazı kavimlerden bahsetmiştir, kendisinin bu bahsettiği kavimler daha çok Yüeciler'in batıya göçmesi döneminde onlara tabi olmuş veya onlarla ortak hareket etmiş kavimlerdir. Yazarın saydığı kavimler içinde Ak Hun'lar (Eftalit⁷³), Asıl Yüeciler adlı grup ki yazar bununla Büyük Yüeci grubunu kastetmiştir, en son olarak da Soğdlar bulunmaktadır.⁷⁴ Sai-wang veya Sai'lerin Saka olduğu daha önce açıklanmıştı. Bunun tekrar açıklanması gereksiz olacaktır fakat Sakaların başka biçimde adları daha bulunmaktadır. Bunlar Sakarauk ve Sacarauca'dır, Sakarauk adı Paulus Orosius⁷⁵'un yazmalarında geçer, bunların hepsi Saka kavminin adının değişik tipte söyleniş şekilleridir. Bir Batı-Doğu kaynakları ad karşılaştırması yapılırsa bu şöyle bir tablo ortaya çıkaracaktır;

<u>Cin</u>	<u>Strabon</u>	<u>Pompeius Trogus</u>
Yüeci	Tohar	Tohar
Saka	Sakarauka	Sakarauka
Kangkü (Kansu)	Asi (Asiani)	Asiani ⁷⁶

Batı kaynaklarında Asiani veya Asi diye geçen milletlerin neden bu şekilde adlandırılmış olabileceği hakkında daha önce malumat verilmiştir. Burada Asianilerin İskitlerle karışmış Yüeciler veya Kansular olabileceği dile getirilmiştir fakat bu konu hakkında başka teorilerde ortaya atılmaktadır. O da Asiani veya Asi diye adlandırılan kavmin daha sonraki yüzyıllarda Alan-As adı ile Kafkasya'da ortaya çıkan bir milletin ataları olduğu ve bunların Kansu yani Kang-chü veya Türklere daha yakın adıyla Kanglı adlı Kıpçak kabilesi olduğudur⁷⁷. Tohar⁷⁸ adına bakıldığında, batılı kaynaklar yani Strabon ve Pompeius Trogus'un Yüecileri, Tohar sanması aslında gayet anlaşılabilir bir durumdur. Yüecilerin daha önce yerleştiği yerde hüküm süren Toharların Batılı kaynaklarca anakronik bir şekilde Yüeci sanılması olasıdır. Toharların, Yüeci olduğu tezi bir sonuç vermemiştir⁷⁹. Bu görüş Batı merkezci, yazarlar tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte günümüzde bu görüş geçerliliğini kaybetmiştir.⁸⁰

IV. Yüecilerin Ekonomik Yapısı

Yüecilerin ekonomik durumu iki aşamaya ayrılabilir. Birinci bölüm Yüeciler göçebe durumdayken, ikinci bölüm Yüecilerin batıya doğru göçüp Baktria ve Sogdiana'ya yerleştikleri dönem. Bu ayrımın yapılmasını ekonomi tipindeki farklılıklardan dolayı gerekli görülmüştür.

⁷⁰ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.141.

⁷¹ Mazdaizm İslam öncesi İran'ın ana dinidir. 1970'lerde 30.000 inananının bu dine mensup olduğu bilinmektedir. 1976 yılında yapılan araştırmalarda ise Sri Lanka, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde 87.500 inananının bu inancı paylaştığı ortaya çıkmıştır. Bu dinin ana karakteri iyi ile kötünün çarpışmasından ortaya çıkmaktadır. Bkz. Julian Baldick, *The World's Religions The Religion of Asia*, Friedhelm Hardy (Ed.), Taylor & Francis: New York 1990, s. 20.

⁷² Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.147.

⁷³ Eftalit, Ak Hunların diğer adıdır. Bu ad birinci kaynak Bizans tarihçileri tarafından Ak Hunlara verilmiştir. Bkz. Rene Grousset, *The Empire of the Steppes A History of Central Asia*, Naomi Walford (Çev.), Rutgers University Press: London, 2002, s. 67.

⁷⁴ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.170-174.

⁷⁵ İspanyol tarihçi ve ilahiyatçısıdır. 4. Yüzyılın sonlarına doğru doğmuştur. Bkz. "Orosius Paulus", *The Encyclopedia Britannica*, c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 327.

⁷⁶ Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s.38.

⁷⁷ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.132.

⁷⁸ Büyük Yüeciler ve Küçük Yüeciler kaynaklarca Tohar olarak adlandırılmışlardır. Kuş veya Kuşan terimi daha çok siyasi anlamda Tohar adı ise ırksal anlamda kullanılmıştır. Bkz. Wilhelm Barthold, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Gülnisa Aynakulova (Çev.), Astana Yayınları, Ankara 2018, s. 248.

⁷⁹ Lev Gumilev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, ss.83.

⁸⁰ Bahattin Ögel, "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi'ler", s.255-267.

Birinci bölüm Yüceci ekonomik dönemi göçebeliliğin getirdiği hayvancılık ekonomisine dayanmaktadır. Takdir edilir ki hayvancılıkla uğraşan bir milletin ve hatta günümüzdeki ahır hayvancılığı yapmayan çobanların sürekli verimli otlak bulmaları gerekmektedir. Bu durum göçebe Yüceci için de aynen geçerlidir. Önceden anlatıldığı üzere Yüceci daha Hunlar tarafından alt edilmeden önce Ordos, Kumul bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı bu şekilde Cungarya ovalarını ellerinde tutabiliyorlardı. Buradan da anlaşılacağı üzere göçebe Yüceci hayvanlarını güdebilecekleri ovaları ellerinde tutmaya çalışmaktaydılar.

Birinci bölümde bu hayvancılığa dayanan ekonomik sistemin yanı sıra bir de maden ve mineral işleme ve satımı söz konusudur. Çin kaynaklarının bize aktardığına göre Yüceci'in ilk göçleri öncesinde yaşadıkları bölgede Yüceci bir dağdan yeşim taşı çıkartıyorlardı. Yine Çin kaynaklarının bize aktardığı ışığında o dönemin durumuna göre ak yeşim taşı diskleri bin altın parçayla aynı değerdedi, yeşim taşı çıkarımı ve ticaretini göç öncesi Yüceci o kadar iyi yapıyorlardı ki yeşim taşı bölgede tekelleri altına almışlardı⁸¹.

İkinci bölüm ise Yücecin yerleşik hayat sürdürdükleri bölümdür. Yüceci Sogdiana ve Baktria bölgesine yerleştikten sonra Çinlilerle iletişim halinde kalmış ve ticaret yapmışlardır. Anlatıldığı üzere Çin elçisi Chang-Chien'in Yüceci ziyareti sonrası elçi imparatora bir rapor sunmuştur, burada imparatora Çin ipeğinin ve bambusunun Hindistan üzerinden gittiği ve ürünlerin her el değiştirdiğinde fiyatının da arttığı anlatılmıştır⁸². Bu elçilik göreviyle Çinliler batıya üç ticaret yolunun gittiğini öğrenmiş oldular, birinci yol Çin'in batı karakolu olan Dun-Huang⁸³'a kadar uzanıyordu, en güneyden ise Lop-nor⁸⁴'dan güneye gidip Çarklık⁸⁵'tan geçip Kaşgar⁸⁶'a giden yol ve ortadaki yol ise Turfan⁸⁷-Urumçi⁸⁸ yönünde giden yoldu⁸⁹. Bu şekilde Chang-Chien adlı Çin elçisinin doğu-batı yönünde yaptığı bu gezi ve imparatora sunulan rapor sayesinde İpek yolunun açılmış olduğu düşünülmektedir⁹⁰.

Buradan da anlaşılacağı üzere Çin'in batı tarafıyla olan ticaret düşüncesi ile Yücecin yeni yurtlarına yerleşmeleri neredeyse aynı yıllara rastlamaktadır. Yüceci ile Çinlilerin doğu-batı yönünde ticaretleri ile kazan, kazan şeklinde gelişen ekonomik çıkarları olduğu ve yeni Yüceci yurdu, Çin arasındaki yolun gün geçtikçe ticaretten dolayı önem kazandığını düşünmek yanlış olmasa gerek.

⁸¹ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.48.

⁸² Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.52.

⁸³ Dunhuang olarak da bilinir. Çin'in Kansu vilayetinin kuzeybatısında yer alan bir bölgedir. Bu bölge eski İpek Yolu üzerinde bulunur. Antik dönemde bu bölge üzerinden Ortadoğu'ya ve Batıya Çin ürünleri gider gelirken de onların ürünleri Çin'e ulaşırdı. Budizm Çin'e geldiğinde Dun-Huang, keşişlerin merkezi haline gelmiştir. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s.135, 136.

⁸⁴ Lop-Nor, Orta Asya'da Gobi Çölü'nde bulunan bir göldür. Kuzeyde Kuruk Dağı, güneyde ise Altın Dağı bulunur. Bkz. "Lop-Nor", *The Encyclopedia Britannica*, c.16, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 991.

⁸⁵ Karaherir vilayeti içerisinde kalan bir şehirdir. Çin'de bulunan bu şehrin yakınında Çerçen adlı şehir bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Buğra, *"Doğu Türkistan Tarihi Coğrafi ve Şimdiki Durumu"*, Güven Basımevi: İstanbul, 1952, s. 32.

⁸⁶ Çin'in en batısında bulunan bir şehirdir. 200.000 civarında bir nüfusa sahip olan bu şehir, Şincan Uygur Otonom Bölgesi içinde yer almaktadır. Etnik olarak bu bölge genelde Uygur, Kırgız, Özbek Türkleri ve Taciklerden oluşmaktadır. Kaşgar'ın kuzey kesiminde Tanrı Dağları, batısında Pamir Dağları, Doğusunda Taklamakan Çölü bulunmaktadır. Meşhur "Divan-ı Lügatü't-Türk" adlı eserin müellifi Kaşgarlı Mahmut bu şehirle anılmaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 244, 245.

⁸⁷ Çin'in kuzeybatısında yer alan Şincan Uygur Otonom Bölgesinde bir şehirdir. İpek Yolu üzerinde bulunur ve bir vaha görevi görür. Turfan genellikle bir tarım bölgesidir. Karpuzlarıyla, hurmalarıyla, üzümüyle ünlüdür. Yer altı sulama kanalları Tanrı Dağları'ndan gelen erimiş kar suyunu şehre taşır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 535.

⁸⁸ Çin'in Şincan Uygur Otonom Bölgesi'nin başkenti ve en büyük şehridir. 950.000 nüfusu bulunmaktadır, buranın adı Moğolca "Güzel Otlak" adından gelmektedir. Buranın çoğunluğunu Müslümanlar Türkler ve diğer Müslümanlar oluştururlar. Bu şehir, Tanrı Dağları'nın kuzey ayağında bulunan vaha içinde yer almaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 541.

⁸⁹ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.52.

⁹⁰ Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.60.

Kuşanlar yani Yüeciler Sogdiana'yı ele geçirip Partlarla⁹¹ ve Sakalarla savaşmışlardır ve hâkimiyet bölgelerini güney ve batı yönünde genişletmişlerdir bu duruma Çinliler ses çıkartmamışlardır bunun neden ise Orta ve Merkezi Asya arası sınırın ortak çıkar sağlaması yani ticaret ile ekonomik gelir getirmesidir⁹² Güneye doğru ilerlemeye devam Yüeciler Hayber Geçidi⁹³ bölgesinde de güneye inerek Hindistan bölgesine girmişlerdir⁹⁴. Buradan da anlaşılacağı üzere Yüeciler'in Hindistan yolu üzerinden giden İpek yolunun da kontrolünü sağlamaya çalıştıkları çıkarımında bulunmak yanlış olmasa gerektir. Kuşanların ticareti yalnızca doğu yani Çin ile sınırlı kalmamıştır, Kuşanlılar aynı zamanda M.S I. yüzyılın ilk başlarından itibaren ülkelerinin coğrafi değerini kullanarak yoğun bir şekilde Roma'yla da ticaret yapmışlardır⁹⁵.

V. Tarafların Stratejileri

Ülkelerin stratejileri birçok nedenden ortaya çıkmıştır, Yüeciler döneminde ise onların iletişim ve etkileşim halinde oldukları devletler birbirlerinin stratejilerine yön vermişlerdir. Yüecilerin, Hunlar güçsüzken onların batı kısımlarını ve Cungarya ovalarını ele geçirmeye çalışmalarını ve bunu yapma sebeplerinin ise hayvanlarına otlak bularak ekonomilerini güçlendirmeye çalışmaları açıklanmıştır. Anlaşıldığı üzere Yüeciler göçmeden önce, Hun Hakanı Teoman zamanında onlardan esir alabiliyorlardı ve Hunların batı kısımlarını ellerinde tutuyorlardı. Bu durum onların güçlü oldukları ve göçebe yayılmacılığı politikasıyla daha fazla otlığa sahip olarak ekonomik anlamda daha güçlenmeye çalıştıkları anlamına geliyor olabilir. Yüecilerin göç öncesi dönemde önceden de anlatıldığı üzere yeşim taşı çıkarımı ve satımı yapmış ve Çin ile ticarete de bulunmuşlardır, buradan da onların Çin ile kötü bir politik durumda olmadıkları anlaşılabilir. Yüecilerin göç öncesi stratejileri işte bunlardır. Göç sonrası Yüeciler ise göçebe dönemlerinden biraz daha farklı davranmışlardır. Bunun nedeni üretim tipinin göçebeden yerleşik hayata geçmesi olabilir. Çin elçisi Chang-Chien'in Yüecilere gidip onlara Hunlara karşı ortak bir saldırı teklifinde bulunduğunu ve Yüecilerin bu konuyla hiç ilgilenmediği açıklanmıştır. Yüeciler göçebe durumundayken gerçekten de Hunlardan çok büyük zarar görmüşlerdir, bundan dolayıdır ki Baktriya bölgesine yerleştikten sonra onlara bir daha dalaşmaktan uzak durmuşlardır⁹⁶. Yüecilerin stratejileri yerleşik hayata geçtikten sonra bu şekilde değişmiştir ve daha çok Çin ile ticarete önem vermişlerdir.

Hunlara gelindiğinde ise onların durumu göç sonrası Yüecilerden çok farklıdır. Hun Hakanı Teoman zamanında otlak arazilerinin kaybı ile göçebe ekonomik sitemin bir parçası olarak hayvancılıkla uğraşan ve otlak bulmak zorunda olan Hunlar'da ekonomik kriz meydana gelmiştir. Fakat bu Hunların ayrışmasına değil tam tersine tek bir karizmatik lider etrafında kabileler konfederasyonu halinde toplanmalarına neden olmuştur⁹⁷. Mete Yabgudan sonra birçok Hun Yabgusu gören bu kavim en son bu dönemde Çi-Çi⁹⁸ Yabguyu başlarında görmüştür⁹⁹. Kendisi Çin'in boyunduruğuna girmeyi reddetmiş ve Partlarla dostluk münasebeti kurup onlardan asker almıştır, Çin casuslarının verdiği bilgilere göre Çi-Çi Yabgu Yüeci ve Partların topraklarını ele geçirme planları yapmıştır. Fakat bu tam olarak gerçekçi gözükmemektedir çünkü kendisi Partlardan, Çin'e karşı kullanmak için yaya olan Roma lejyoneri askerlerinden almıştır, Partlar ise Yüecilerin amansız

⁹¹ Part ülkesinin Halkı İran kabilesi olan Parthavalar'dan oluşmaktadır. İskit kökenli Arsaces, Parth ülkesine gelerek Andragoras'ı öldürmüş ve Parth Krallığı'nın kurucusu olmuştur. Bkz. "Parthia", *The Encyclopedia Britannica*, c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, s. 870.

⁹² Gumilev, *Hunlar*, s.238.

⁹³ Süleyman ve Hindukuş Dağlarının birleştiği engebeli arazi üzerinde yer alan bölgedir. Bolan, Gamel, Toçi, Kuram gibi önemli geçitlerin son halkasını oluşturur. Yaklaşık 50 km uzunluğunda ve 1000 metreden daha yüksekte yer almaktadır. Bkz. Enver Konukçu, "Hayber Geçidi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, 1998, s. 23, 24.

⁹⁴ Enver Konukçu, "Hayber Geçidi", s.23.

⁹⁵ Hans Loeschner, "Notes on The Yuezhi-Kushan Relationship and Kushan Chronology", *Oriental Numismatic Society*, 2008, s.28.

⁹⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.101.

⁹⁷ Michael Loewe ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C.*, Cambridge University Press: Cambridge, 1999, s.965.

⁹⁸ Jen-ch'eng, Hu han-yeh adlı Hun yabguları haricinde Hunların üçüncü yabgusudur. Jen-Ch'eng'i kendisi ile yaptığı bir savaşta öldürmüş, Hu han-yeh ile mücadelesini sürdürmüştür. Kendi döneminde iç savaşlarla uğraşmış ve Çin ile mücadele etmeye çalışmıştır. Çinliler tarafından öldürülmüştür. Bkz. Gumilev, *Hunlar*, s. 177-190.

⁹⁹ Gumilev, *Hunlar*, s.186

düşmanlarıdır buradan da Çi-Çi Yabgunun Partlardan yardım alsa da Yüecilerden yardım almadığı düşünülebilir¹⁰⁰. Buna rağmen Partlarla anlaşma yapması belki de Çin casuslarının verdiği bilgi aksine Çi-Çi yabgunun Partlarla anlaşma içine girip Çin'i yendikten sonra Yüecilere saldırmak istemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Çi-Çi Yabgu Çin ile yaptığı savunma savaşını kaybetmiştir, bu şekilde Hunların topraklarında bir güvenlik eksiliği doğmuştur¹⁰¹.

Çin'in stratejisi ise göçebe kavimlerden farklıdır. Çin kendi topraklarında üretilen bambu ve ipeklerin Hindistan üzerinden gittiğini ve aslında başka ihracat yollarının da kullanıldığını Chang-Chien adlı elçisinin Yüecileri aramaya gitmesi ve onun Çin İmparatoruna rapor sunması sırasında öğrenmiş ve bu yolla İpek yolu kurulmuştur. Çin yine bu dönemde İran'la da ilişki içerisine girmiş ve kıtalararası önemli konaklama noktaları ile tarım ve ekim merkezi olan bölgeleri göçebelerin ellerinden almayı büyük dış politikası haline getirmiştir¹⁰².

Çin üretim bakımından göçebe kavimlerin aksine farklı bir üretim tipine sahiptir, ekonomisi göçebelerin aksine hayvancılığa değil tarıma ve ipek üretimine dayanmaktadır. Çin stratejik olarak göçebe devletleri diğer göçebe devletlere karşı savaşmaya ve Çin ile iş birliğine çağırıyor ve bu şekilde onların aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalanıp kendini tehlikeye sokan kavimi baskı altına alıyordu. Bu durum Çin'in Wusun ve Yüecilerle birlikte Hunlara karşı ittifak içerisine girmesiyle de görülebilmektedir¹⁰³. Çin, askeri ve diplomatik yönden bir eş güdümlü birlikte entrika çevirmekte başarılıdır¹⁰⁴.

Bozkırdaki kavimlere karşı Çin'in stratejisi aslında silahlı olarak saldırgan bir tutum içerisine girmek yerine daha pasif şekilde onların soylu ailelerinden rehin almak yoluyla ve elçi göndererek onları kendilerine zarar vermeyecek bir duruma getirmeyi amaçlamak olmuştur¹⁰⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Çin tam olarak yerleşik düzende bir üretim ekonomisi olarak davranmış ve daha çok tarım ürünleri üretim bölgelerini elinde tutmuştur. İpek Yolu üzerindeki Yüeciler ise İran ve benzeri devletlerle ilişki içerisine girip ticaret yolu ile mal ihracatı yapmayı amaçlamış ve kendine sorun çıkartan göçebe düzendeki kavimleri diğer göçebe kavimlerle savaşarak sınırlarını koruma stratejisi gütmüştür.

VI. Çıkarımlar

Yüecilerin kökenleri ve anayurtları bugüne kadar tartışılmalıdır, bundan dolayı onların kökenlerinin ve anayurtlarının araştırılması, gerek antik ve modern belgelerdeki bilgilerle gerek yeni teknolojilerin sunduğu olanaklarla yapılmaya çalışılmıştır.

Bir kavmin anayurdunun neresi olduğunun bulunması onların kökenlerinin aydınlatılmasına da elbette yardımcı olacaktır, bundan dolayı Yüecilerin tam olarak belirlenememiş anayurtlarının saptanması önemlidir. *Savaşan Devletler Çağı (Warring State Period)*'nda yazılmış antik Çin kaynakları Yüecilerden vergi, haraç aldıkları için onların yurdunun tarifini vermektedir, buna göre Yüecilerin yeşim çıkardıkları yer ve Çinlilerin Zhou¹⁰⁶ adlı bölgesi arası 7.000 li uzaklıktadır¹⁰⁷. Bu antik Çin kaynağı Savaşan Devletler Çağında yazıldığına göre bu da M. Ö 475-M. Ö 221 yılları arasına denk gelmektedir, demek ki bu kaynak yazıldığında, kaynaktan anlattığı dönem ya bu dönemleri kapsıyordu veya bu kaynak M.Ö 475 yılının da öncesindeki durumu ifade etmiştir. Li uzak birimine gelinecek olursa li'nin belirttiği mesafe her Çin sülalesi döneminde az veya çok değişmiştir, bu antik

¹⁰⁰ Gumilev, *Hunlar*, s.186.

¹⁰¹ Gumilev, *Hunlar*, s.189.

¹⁰² Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.60.

¹⁰³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s.61.

¹⁰⁴ Jean Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, s.59.

¹⁰⁵ Gumilev, *Hunlar*, s.179

¹⁰⁶ Bir Çin hanedanlığıdır. İlk olarak Zhou Hanedanlığı olarak M. Ö 1100 yılında ortaya çıkmıştır. Daha sonra Batı Zhou ve Doğu Zhou Hanedanlıkları diye ikiye bölünmüşlerdir ve hükümlerleri M.Ö 256 yılına kadar sürmüştür. Bu hanedanlık mensupları, Jing Nehri'nin üst kısımlarına yerleşmişler ve Çin'in Kuzeybatı kısmına hükmetmişlerdir. Aslında Zhou'lar yarı göçebe bir halktır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 568.

¹⁰⁷ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.48.

Çin kaynağının yazıldığı dönem Han sülalesi¹⁰⁸ dönemine denk gelmektedir bundan dolayı o dönemin li birimi aşağı yukarı 415 metreye denk gelmektedir¹⁰⁹. Bu oranlara göre hesaplandığı zaman ise Yüecilerin yaşadığı bölge yaklaşık olarak 2905 km uzaklıkta olmalıdır.

Çinin Zhou bölgesi, Altay dağları ve Pazırık Kurganları bölgesi arasındaki mesafe aşağı yukarı 2600-2700 km olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette bu mesafe sadece kuş uçuşu olan bir mesafedir, bu mesafenin yürüme mesafesiyle aynı olmayacağı ve yürüme mesafesinin dolambaçlı yollar, dağlar, geçitler ve benzeri coğrafi zorluklar yüzünden artacağını göz önüne alırsa bu mesafenin 7.000 li'nin bize verdiği 2905 km'ye çıkabileceğini düşünmek herhangi bir şekilde yanlış olmasa gerektir. Araştırmacıların aktardığı bilgilere göre Türklerin ataları da Hunların kuzeyinde, Pazırık bölgesi ve buraya uzak olmayan bölgelerde yaşamışlardır¹¹⁰. Batılı araştırmacıların yaptıkları araştırmalara göre Altay Dağları bölgesi Yüeci Yabğuluğu içinde bulunmaktadır ve Pazırık kurganlarındaki buluntular da Yüecilerle bağlantılıdır ki bu da yukarıda anlatılan teoriyi desteklemektedir¹¹¹.

Çinceden İngilizceye çevrilmiş haliyle *Kunlun Hills*¹¹² yani Kunlun Tepeleri diye adlandırılmış olan bölgenin Altay bölgesini kast edilmiş olabileceği Çin kökenli tarihçiler tarafından da söylenmektedir¹¹³. Önceki bölümlerde antik Çin kaynaklarının Yüecileri bugün ki Moğolistan'ın güneyi, Çin'in kuzeyi arasındaki bölge olan Kansu ve çevresinde tarif ettiğini açıklanmıştı fakat bu onların Hunlarla olan mücadele dönemi yani, Hun Hakanı Teoman dönemini ifade etmektedir. Yine ilginç bir şekilde M. Ö I. yüzyılda şimdiki benzemeyen eski Çin hiyeroglif yazılarının incelenmesiyle çevre halkların yaşadıkları yerler de tespit edilmiştir ki buna göre Pazırıklılar diye adlandırılan millet aslında Yüecilerden başkası değildir¹¹⁴.

Dış görünüşleri itibariyle Ting-Ling'lere benzeyen ve belki de onların akrabaları sayılabilecek olan başka bir millet ise Çinliler tarafından Yüeciye diye adlandırılmaktadır. Bu kavmin Altayların eteklerinin kuzeyine doğru yaşadıkları söylenmektedir ki, Çinlerin Savaşan Devletler Çağı olan M. Ö 5. yüzyılda Yüecilerle komşu olup onlar hakkında bilgilerinin olmaması gerçekçi gözükmemektedir.¹¹⁵ Ticaret yolu ile mi yoksa yukarıda belirtildiği gibi Yüecilerin anayurtlarının Altay bölgesi olduğundan dolayı mıdır bilinmemekle beraber Yüecilerin Çin'den aldıkları kumaş ve aynalar Altay bölgesindeki kurganlarda bulunmuştur¹¹⁶. Bütün bu bilgi ve kaynaklar ışığında herhalde Yüecilerin ilk yurtlarının Altay, Pazırık bölgesi olduğu düşünülebilir. Adların açıklanması bölümünde Yüecilerin Saka veya Kangkülerle birlikte güneye göçtükleri söylenmiştir. Kaynaklar Kangkü (Kansu, Kanglı)'lerin As olduğunu, Asların ise Alan olduğunu bildirmektedir¹¹⁷. Yerli ve yabancı modern tarihçiler Alan-Asların Peçenek Türkçesi bir dil konuştuğu konusunda hem fikirdirler¹¹⁸. Antik kaynaklarda Yüeciler, İskitlerle karıştırılıyorsa, Alan-Aslar da bir İskit-Saka boyuysa¹¹⁹ ve eski Çin kaynakları Kanglıların

¹⁰⁸ Çin tarihindeki en uzun ömürlü hanedanlıklardan biridir. M. Ö 206-M. S 220 arası hükümlerlik sürmüşlerdir. Çin'in imparatorluk kurumları ve bürokrasisi bu dönemde oluşmuştur. Bkz Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 202.

¹⁰⁹ A. F. P Hulsewe, "Han Measures", *T'oung Pao Archives*, Brill Academic Publishers: Köln, C: XLIX, Livre 3, 1961,s.206; Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*,s.113.

¹¹⁰ Gülnar Kara, "Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S. 3, İstanbul, 2015, s. 545.

¹¹¹ Enoki, G.A. Kosheleiko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); "The Yüeh-Chi and Their Migrations", *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, c.2,Unesco Publishing, Paris, 1994, s.171.

¹¹² Kunlunshan adı ile de geçmektedir. Bu bölge Şinçan Uygur Otonom Bölgesi'nin güney sınırını oluşturmakta ve yüksek dağlardan ibaret olmaktadır. Bkz. Dorothy Perkins, *Encyclopedia of China History and Culture*, s. 262.

¹¹³ Taishan Yu, "A Study of Saka History",s.48.

¹¹⁴ Gumilev, *Hunlar*, s.545.

¹¹⁵ Gumilev, *Hunlar*, s.54

¹¹⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.69.

¹¹⁷ Bkz. Eberhard (1942), s. 147.

¹¹⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları: Ankara, 2001,s.20; Agustí Alemany, *Sources on the Alans a Critical Compilation*, Brill Academic Publishers: Köln, 2000,s. 253.

¹¹⁹ Ammianus Marcellinus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (Çev. C. D. Yonge), George Bell & Sons: Londra, 1902,s.328.

(Kangkü, Kansu) her anlamda Yüecilere benzediklerini söylüyorsa¹²⁰ o zaman da Yüecilerin Altay-Pazırık bölgesinden geldiği, kökenlerinin ise İskit-Sakalara dayandığı, İskit-Sakaların da Ön-Türk olduğu rahatça söylenebilir. Strabo, Tohar diyerek Yüecileri kastettiyse o zaman Yüecilerin İskit-Saka kökenli olması da olasıdır çünkü Strabon Yüecilerin (Tohar) birçok farklı adı olan göçebe İskit kabilelerinden biri olduğunu belirtmekte ve onların Seyhun nehrinin doğusundan geldiğini söylemektedir¹²¹. Grek tarihçi Pliny de Seyhun nehrinin doğusunda İskitlerin yaşadığını ve Perslerin bu İskitlere genel adlandırılmayla Saka dediğini söylemekte ve İskitlerin Sibirya'ya kadar uzandıklarını dile getirmektedir.¹²² Bu durumda Yüecilerin İskit-Saka kökenli olduğu düşünülebilir.

Yüecilerin kökenlerine gelinecek olunursa bu konuda birçok farklı düşünce vardır bu görüşlerin bazılarının açıklanmaya çalışılmasında fayda görülmüştür. İlk önce Batı merkezci, Hindu-Avrupaist yaklaşımçıların dile getirdikleri Yüecilerin Hindu-Avrupai kökenli oldukları teorisini birkaç noktaya bağlamaktadırlar bunlardan bazıları şu şekildedir. Antik Çinli yazar Shiji Zhengyi'nin Büyük Yüecilerin kırmızıya çalan beyaz tenli olduklarını söylemesiyle onların Avrupalı olduğu varsayımı¹²³. Bu iddia gerçekten çok ilginçtir çünkü Yüecilerin Altaylı olduğunu düşünürsek onların aşırı esmer veya kara olmalarının beklenmesi pek uygun olmasa gerektir. Altay bölgesinde daha sonraki yüzyıllarda yaşayan Türklerin de beyaz tenli oldukları kaynaklarda belirtilmiştir¹²⁴. Bu durum da onların sırf beyaz tenli olduğu düşüncesiyle Hindu-Avrupai denmesinin pek tutarlı olmadığı düşünülebilir.

Yüecileri Hindu-Avrupai olarak gösterdikleri başka bir nokta, yine bir Çin kaynağıdır. Burada Çin kaynakları Anxi'den Dayuan¹²⁵ bölgesine kadar ki bu bölge içinde Yüecilerin yaşadıkları göç sonrası ve öncesi bölgelerde bulunmaktadır, farklı dillerde konuşulsada genelde tek tip dil olduğu belirtilmiştir, Batı merkezci tarihçiler buradan yola çıkarak Yüecilerin Hindu-Avrupai olduklarını belirtmektedirler¹²⁶. Burada Hindu-Avrupaist yazarların görmedikleri veya görmek istemedikleri bir nokta bulunması muhtemeldir. Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere Küçük Yüeciler gittikleri yerde Tibetliler tarafından asimile edilmişler ve onların geleneklerini benimsemişlerdir, Büyük Yüecilerde de durum aynı şekildedir, onlar ele geçirdikleri yerlerin yönetici ve soylu kısmını oluşturmuşlardır. Onlar burada kendi kültürlerini ve diğer kültürleri yoğurmuş ve başka bir kültür ortaya çıkarmışlardır, göçebe olan kavimlerin Tibetliler veya Baktriya gibi yerleşik devletlerin kültürünü benimsemeleri tamamen normaldir çünkü kendileri bu kültürden tamamen zıt bir hayat yaşamışlardır. Bu duruma bir örnek olarak Türkler verilebilir. Eskiden göçebe olan Türkler yerleşik hayatı görünce bilmedikleri şeyleri görmüşler ve onlara yeni bir ad verme gereği duymadan bu adları almışlardır. Buna Türklerin, yerleşik Perslerden aldıkları tavuk ve pencere kelimeleri ve daha birçoğu örnek verilebilmektedir, buradan da çıkartılacağı üzere sadece buradan bir sonucu varmak objektif bir yaklaşım olmasa gerektir. Yüecileri, Toharlarla aynı soy olarak göstermeye çalışan Batı merkezci tarihçilerin de yanlışlıkları daha önce kaynaklarca belirtilmiştir.

Yüecilerin bir diğer soy iddiası ise onların Türki oldukları görüşüdür. Yüecilerin daha önce Türklerin de çıkış yeri sayılan Altay Dağları bölgesinden olduğu görüşü önceki bölümlerde birkaç örnek, açıklama ve kaynaklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun haricinde onların Türki olduğuna işaret eden diğer kaynakları gözden geçirmekte de fayda vardır. Türki kavimlerde atalar kültü yaygındır bu durum Hunlarda da görülmektedir¹²⁷. Yüecilerin de bir ara yaşadıkları bölge olan Kanglı-Kansularda da ata mabetleri vardır, altıncı ayda kurban keserler, hükümdarları Yüeci soyundandır, gelenekleri Göktürklerle aynıdır.¹²⁸ Büyük Yüeciler ise ırksal yani antropolojik açıdan Türk'türler¹²⁹

¹²⁰ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.131-132.

¹²¹ Strabo, *The Geography of Strabo Vol I* (Çev. H. C. Hamilton-W. Falconer), Henry G. Bohn: Londra, 1928, s. 261.

¹²² Pliny, *The Natural History of Pliny Vol II* (Çev. John Bostock- H. T. Riley), George Bell & Sons: Londra, 1855, s.33-36.

¹²³ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s.61

¹²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, s. 47.

¹²⁵ Fergana Vadisi'nin diğer adıdır. Bkz. Benjamin Craig, *Empires of Ancient Eurasia The First Silk Road Era 100 BCE-250 CE*, Cambridge University Press: Cambridge, 2018, s. 85.

¹²⁶ Taishan Yu, "A Study of Saka History", s. 60-61.

¹²⁷ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.81

¹²⁸ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.141-142.

¹²⁹ Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", s.171-173.

Eski Çin kaynaklarında ise Kanglıların yani Kang-Chü, Kansuların her anlamda Yüceçilere benzedikleri ve Yüceçilerin ise Hunlara benzediği söylenmiştir ki bu şekilde bu kavimlerin Türk kabileleri oldukları düşünülmektedir¹³⁰. Türk kaynaklarından Togan yine bu yönde bir bilgi verip Yüceçilerin, Türk sayılan Kuşanlarla akraba olduğundan dolayı Yüceçilerin de Türk sayılması gerektiğini söylemiş ve Yüceçilerin hükümdarlarının da Hunlar gibi Yabgu unvanı kullandığını bildirmiştir¹³¹.

Yüceçiler ve Savaşan Devletler Çağı hakkında daha önce bilgi verilmişti buna ek olarak bu çağdaki göçebe halklardan kalma kurganlar ve kültür hakkında bilgi vermek de Yüceçilerin kökenini aydınlatmada faydalı olabilir. Kansu yani Kanglı'nın güneyinde ki Zhongning bölgesinde 1983 yılında Savaşan Devletler Çağı'na ait iki mezar bulunmuştur bu mezarlar tipik kurgan şeklindedirler ve burada at kurbanı yapılmış, at donanımları bulunmuş bu kültürler Çin'in kuzey bölgesi göçer kültürünün evrimiyle benzerlik göstermektedir¹³². Önce ki bölümlerde Çin'in Hunları ve Yüceçileri tarif ederken, onları Çin'in kuzeyindeki göçer kabileler diye adlandırdığını anlatılmıştır. Buradan bu kurganların Yüceçi veya Hun kurganı olduğu düşüncesine varmak yanlış olmasa gerekir. Ölen Han'ın ruhu için at kurban etmek Türki kavimlerde görülen bir dini ve kültürel gelenektir. Bu Türki-Turani kavimlerin dini inanışına göre bu dünyada ne esiri ne de binek hayvanı olmayanlar öbür tarafta da hiçbir şeye sahip olamayacaklardır. Fakat eğer öteki dünyaya bir çift at götürürse yani Han veya bozkır soyluları için at kurbanı kurganlarında yapılırsa onlar sonsuz dünyaya bir çift hayvan götürebilecek ve o binekler orada çoğalacaktır böylece kişi onları diğer taraftaki savaşlarda da kullanabilecektir¹³³. Savaşan Devletler Çağına ait bu kurgandaki at kurbanı durumu yine bize başka bir Türk devletindeki at kurbanı ve dini ritüeli anımsatmaktadır, Oğuz Yabgu Devletinde Oğuzlar biri ölünce kişisel eşyalarını getirip kurgana koyar sonra 1 ila 200 arası bineği kurban edip bunların ölünün üzerine binip cennete gideceği atlar olduğunu söylerlerdi¹³⁴. Buradan da görüleceği üzere Yüceçilerin gelenekleri sonraki dönemlerde ki diğer Türki devletlerin dini ve kültürel yaşamlarıyla benzerdir.

Batı merkezci Hindu-Avrupaist yazarlar, Yüceçilerin Türki bir kavim olduğunu destekleyen onların yukarıda verilmiş olan dini, antropolojik, arkeolojik, kültürel, filolojik ve benzeri birçok delili inkâr edebilirler. Fakat genetik en azından objektif tarihçiler tarafından göz ardı edilip yalanlanamaz bundan dolayı en son olarak Yüceçilerin genetik olarak da Ön-Türk olduğu görüşünü destekleyen kaynakları yazmak Yüceçilerin kökeni konusunu genetik olarak da açıklığa kavuşturacaktır.

Genetik kaynaklara geçmeden önce bu konuyu ilgilendiren bazı bilgileri vermek pek elzemdir. Q haplogrubu, Orta Sibiryaya ve Orta Asya bölgelerinde ağırlıklı olarak görülen bir haplogruptur. Bu haplogrubun kökeni Orta Asya ve Kuzey Asya kaynaklıdır. Q1a haplogrubunun Altay bölgesi ve Moğolistan kökenli Hun, Moğol ve Türkler tarafından getirildiği, taşındığı düşünülmektedir. Demir çağına tarihlenen Hunların Moğolistan topraklarında bulunan kurganlarında Q haplogrubu görülebilmektedir. Q1b haplogrubu ise Orta Asya'dan güneye doğru göçenlerin haplogrubudur¹³⁵.

Yüceçilerin haplogrupları konusunda ilgilendiren bu bilgiyi verdikten sonra onların haplogruplarını incelemek yararlı olabilir. Yüceçilerin, Hunlara yenildiği ve tükenmeye başlayıp göçtükleri dönem hakkında açıklama daha önce yapılmıştır işte bu dönemki savaşlara ait olduğu düşünülen iki tane kurgan savaşların ve coğrafyanın tarif edildiği bölgelere uygun şekilde bulunmuştur. Heigouliang Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki bu kurganlarda bulunan Q1a haplogrubuna sahip kişilerin kurganın hem ev sahibi hem de onun kurbanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da antik Çin kaynaklarının Yüceçilerin o dönemde güçlü olduklarını ve komşuları olan Hunlara hiç dikkat etmedikleri bilgisini doğrulamaktadır. Q1b haplogrubu ise Sincan bölgesi haricinde Çin'in hiçbir topluluğunda görülmemektedir. Yüceçilerin bu bölgede yaşadıkları da kaynaklarda belirtilmiştir. Bu şekilde Q2b

¹³⁰ Kazi Laypanov ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni*, s.131-132.

¹³¹ Zeki Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*,s.39-40.

¹³² Michael Loewe ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C.*,s.940-941.

¹³³ Jean Roux, *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999,s.171-172.

¹³⁴ Ahmet ibn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi* (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975,s.36.

¹³⁵ Elizabeth Petkovski, "MALDI-TOF MS analysis of Y-SNPs in ancient samples", *International Congress Series*, , c. 1288, Strasbourg, 2006,s.25-27.

haplogrubunun coğrafi ayak izleriyle Yüecilerin kökenleri eşleşmektedir¹³⁶. Böylece Yüecilerin Hindu-Avrupai değil Ön-Türk oldukları düşüncesi teknolojinin bize verdiği modern imkânların da yardımıyla genetik olarak da kanıtlanmış bulunmaktadır. Önceden ifade edildiği üzere Grek tarihçiler Yüecileri (Toharlar) İskit kabileleri arasında saymış ve onların İskit vatanından geldiklerini söylemişlerdir. Bunun yanı sıra İskitlerin Sibirya'ya kadar uzandıkları da Grek tarihçiler tarafından ifade edilmiştir. Yüecilerin Pazırık (Sibirya) bölgesinden gelmiş olmaları olasılığı hem çıkarımda bahsedildiği üzere hem de Lev Gumilev tarafından dile getirilmiştir. Tüm bunlar Yüecilerin İskit boyu olabileceği ve aynı haplogrup ailesinden gelmeleri nedeniyle Hunlarla akraba olduklarını düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Uzun yıllar boyunca Yüeci adlı kavmin kökenleri ve onların tarihi tartışıla gelmişti, bu çalışma ile onların karanlıkta kalmış olan kökenlerini ve kültürünü aydınlatmaya ve açıklığa kavuşturmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada onların dil, antropolojik-ırksal özellikleri, dinleri, kültürleri, tarihini hem doğulu hem batılı, farklı kaynaklar kullanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Batı merkezci tarihçiliğin ve Hindu-Avrupa teorisi destekçisi tarihçilerin daha önceki yıllarda yapmış oldukları çıkarımların gerçekçi olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu çıkarımların Batı merkezci tarihçilerin ortaya attığı teorilerden çok daha geniş çaplı kaynaklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bulguları objektif veya tutarlı görmeyen kimseler için de Yüecilerin, Ön-Türk olarak ortaya çıkan haplogrupları bu araştırmada sunulmuştur. Verilen kaynaklar bir araya getirilip karşı görüşler de incelendiğinde Yüeciler'in çıkış noktasının yani anayurdunun Altay-Pazırık bölgesi olup daha sonraki yıllarda güneye Kansu bölgesine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra oradan Q1b haplogrubunun göç yönünün Orta Asya'dan güney bölgelerine ve Mezopotamya tarafına doğru kaymasıyla paralel bir şekilde Yüecilerin de güneye ve güneybatıya doğru kaydıkları ve oradaki Helen-Hindu unsurlarıyla ve Tibetlilerle karıştıkları düşünülmektedir.

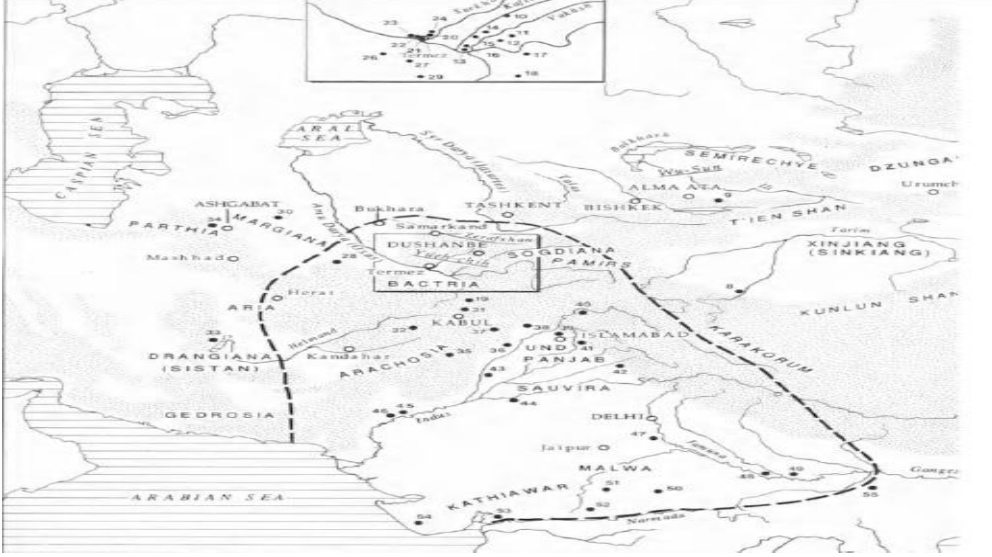
Şekiller

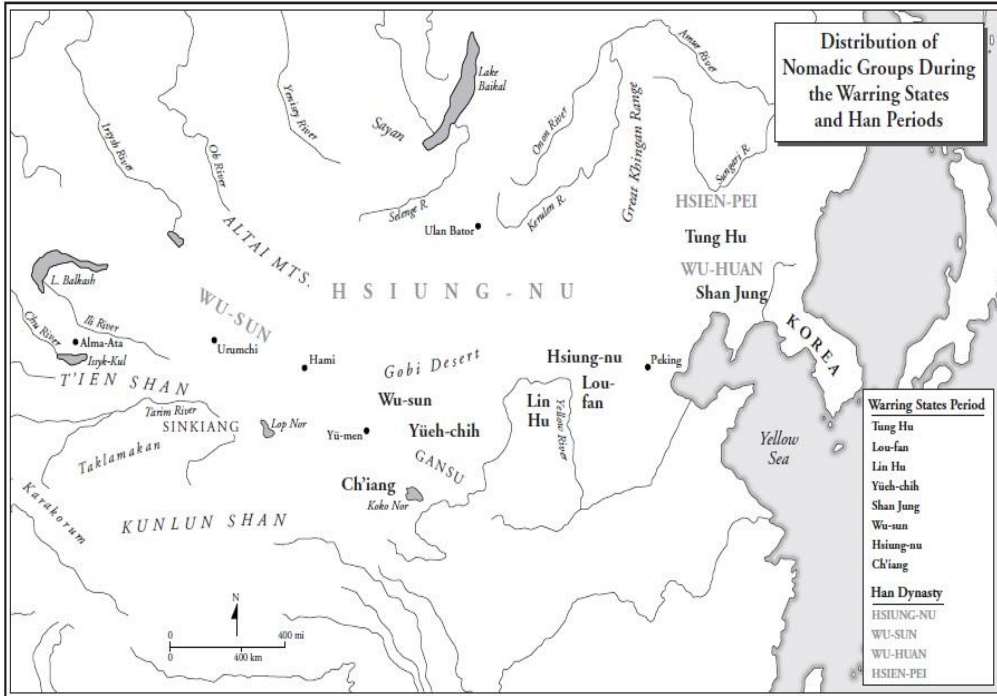
Şekil 1. (Baktriya bölgesine yerleşen Yüecilerin yönetici sınıfına ait olan Tilla-Tepe kurganında bulunan altın gerdanlık. Enoki, G.A. Koshelenko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); “The

¹³⁶ Vladimir Gurianov, ve diğerleri, *Works of The Eurasian Society for Genetic Genealogy Genetic History of Eurasian Populations*, Publishing Solutions: Ekaterinburg, 2015,s. 90-91.

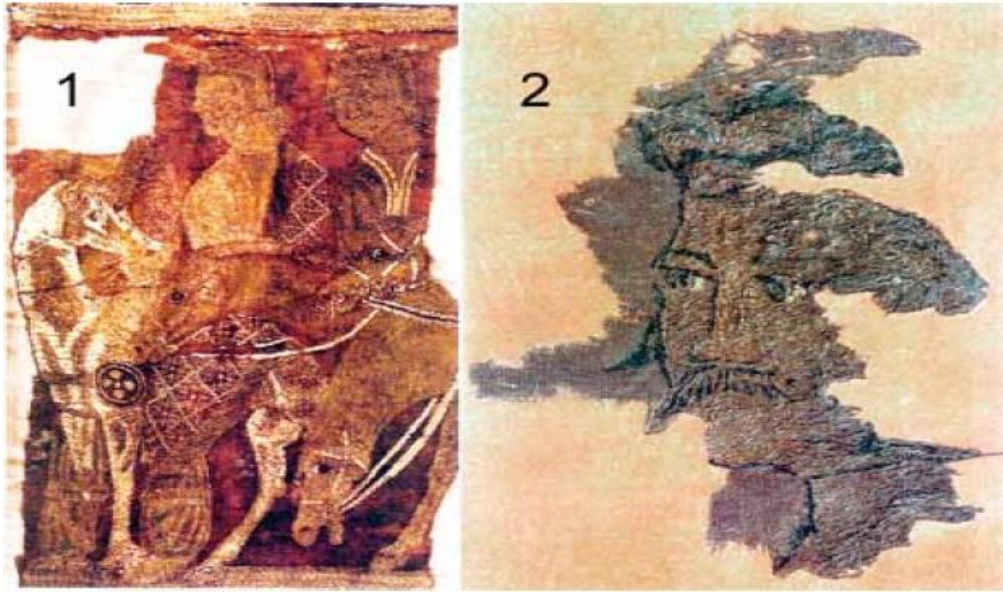
Yüeh-Chi and Their Migrations”, *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, Unesco Publishing, Paris, 1994, C:2 ,s. 178.)

Şekil 2. (Kare içerisinde işaretlenen bölgede Büyük Yüeciler gösterilmekte ve diğer bölgelerde de Yüecilerin çağdaş kavimlerinin coğrafi dağılımı belirtilmektedir. (1994), Janos Harmatta (Ed.); *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A. D 250* (C:2), Unesco Publishing; Paris, s. 490.)

Şekil 3. (Savaşan Devletler Çağı ve Han Hanedanlığı dönemini gösteren bir harita. Burada Yüecilerin ikiye ayrılmalardan önceki coğrafi konumları gösterilmektedir. Hsiung-Nu, Hunların Çince söylenişidir. Cosmo, Nicola (2002), *Ancient China and Its Enemies The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press: Cambridge, s. 191.

(Yine Noyon uul kurganında bulunan Yüeci eserleri. Birinci buluntuda resmedilen kişi kısa Türkistan kaftanı giymekte. İkinci figürde resmedilen kişi ise üstüne uzun tek parçadan oluşan bir ceket giymiştir. Eserdeki giyiliş tarzına bakıldığında bunun Türkistan'da yaygın olan şekilde giyildiği anlaşılmaktadır. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); "Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia", *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s.45.

Şekil 4. (Büyük Yüçiler Baktriya bölgesinde yaşadıkları dönemde dokumaların üzerine oya işi yapmışlardır. Yukarıda gösterilen oya işleri bahsi geçen Büyük Yüçilerin yaptıkları, dokuma üzerine işlenen oya işleridir. Bu ürünler Büyük Yüçilerden Hunlara ihraç edilmiştir. Bu eserlerin bulunduğu yer ise Moğolistan'ın Noyon uul, Hun kurganlarıdır. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); "Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia", *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s. 40.

Şekil 5. (Bir dokuma üzerine nakőedilmiŐ Yüeci mızraklı askeri. Yatsenko, Sergey (2012), Daniel Waugh (Ed.); “Yuezhi on Bactrian Embroidery from Textiles Found at Noyon uul Mongolia”, *The Silk road*, (S: 10, ss. 39-48), The Silkroad Foundation, s. 46.

KAYNAKÇA

- “Bactria”, *The Encyclopedia Britannica*, c. 3, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911,ss. 180.
- “Kanishka”, *The Encyclopedia Britannica* ,c. 15, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911,ss.653.
- “Lop-Nor”, *The Encyclopedia Britannica*,c.16, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 991.
- “Orosius Paulus”, *The Encyclopedia Britannica* , c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 327.
- “Parthia”, *The Encyclopedia Britannica* ,c. 20, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 870.
- “Sogdiana”, *The Encyclopedia Britannica*, c.25, 11. Baskı, The Encyclopedia Britannica Company: New York 1911, ss. 345.
- “Tunguses”, *The Encyclopedia Britannica*, c.27, The Encyclopedia Britannica Company, New York 1911, ss. 378.
- Ahmet ibn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi* (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Aleman, Agusti, *Sources on the Alans a Critical Compilation*, Brill Academic Publishers: Köln, 2000.
- Baldick, Julian, *The World's Religions The Religion of Asia*, Friedhelm Hardy (Ed.), Taylor & Francis: New York 1990.
- Barthold, Wilhelm, *Türkistan Halklarının Tarihi*, Gülnisa Aynakulova (Çev.), Astana Yayınları, Ankara 2018.
- Buğra, Mehmet, “Doğu Türkistan Tarihi Coğrafi ve Şimdiki Durumu”, Güven Basımevi: İstanbul, 1952, s. 32.
- China Archaeology & Art Digest*, c. 4, S: 1, Art Text HK: Hong Kong 2000.
- Craig, Benjamin, *Empires of Ancient Eurasia The First Silk Road Era 100 BCE-250 CE*, Cambridge University Press: Cambridge, 2018.
- Czegledy, Karoly, *Turan Kavimlerinin Göçü* (Çev. Günay Karaağaç), Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1999.
- Eberhard, Wolfram, “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti” (Çev. Mecdut Mansuroğlu), *Türkiyat Mecmuası*, . c.7, 1942, s. 125-189.
- Eberhard, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Enoki, G.A. Koshelenko, Z. Haidary, Janos Harmatta (Ed.); “The Yüeh-Chi and Their Migrations”, *History of Civilizations of Central Asia The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations 700 B.C to A.D 250*, c.2, Unesco Publishing, Paris, 1994, s ss.165-183.
- Georg, Stefan, “Ordos”, *The Mongolic Languages*, Juha Janhunen (Ed.), Taylor & Francis e-Library, London 2003.
- Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes A History of Central Asia*, Naomi Walford (Çev.), Rutgers University Press: London, 2002.
- Gumilev, Lev, *Hazar Çevresinde Bin Yıl* (Çev. Ahsen Batur), 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- Gumilev, Lev, *Hunlar* (Çev. Ahsen Batur), 5. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Gurianov Vladimir, ve diğerleri, *Works of The Eurasian Society for Genetic Genealogy Genetic History of Eurasian Populations*, Publishing Solutions: Ekaterinburg, 2015.
- Hulsewe, A.F. P, “Han Measures”, *T'oung Pao Archives*, Brill Academic Publishers: Köln, C: XLIX, Livre 3, 1961, ss. 206-207.
- İlhami, Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları: Ankara 2012.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 30. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Kara, Gülnar, “Zhou Tarihi’nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S. 3, İstanbul, 2015, ss. 542-562.
- Kayalı, Yalçın, “Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka M. S 78-99”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (55, 2), Ankara 2015, ss.189-204.
- Konukçu, Enver, “Hayber Geçidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı: İstanbul, 1998, ss. 23-24.
- Kuzeyev, Ray G. *İtil-Ural Türkleri* (Çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2005.
- Laypanov, Kazi ve İsmail Miziyev, *Türk Halklarının Kökeni* (Çev. Hatice Bağcı), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, TTK Yayınevi, Ankara 1998.
- Loeschner, Hans, “Notes on The Yuezhi-Kushan Relationship and Kushan Chronology”, *Oriental Numismatic Society*, 2008, ss. 1-28.
- Loewe Michael ve Edward Shaughnessy, *The Cambridge History of Ancient China From The Origins of Civilization to 221 B.C*, Cambridge University Press: Cambridge, 1999.
- Marcellinus, Ammianus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (Çev. C. D. Yonge), George Bell & Sons: Londra, 1902.
- Marme, Michael, *Suzhou Where The Goods of All the Provinces Converge*, Stanford University Press: California, 2005.
- Minns, Ellis, *Scythians and Greeks*, Cambridge University Press, 1913.
- Mintu-ki, Philip Kuhn, *National Polity and Local Power The Transformation of Late Imperial China*, Timothy Brook (Ed.), Harvard University Asia Center, Harvard 1989.
- Mirfatih, Zekiyev, *Türk ve Tatarların Kökeni* (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul, 2007.
- Onat, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2012.
- Onat, Ayşe Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- Ögel, Bahattin, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-Çi’ler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 15 (1/3), 1957, ss. 247-278.
- Perkins, Dorothy, *Encyclopedia of China History and Culture*, Taylor & Francis: New York, 1999.
- Petkovski, Elizabeth, “MALDI-TOF MS analysis of Y-SNPs in ancient samples”, *International Congress Series*, c. 1288, Strasbourg, 2006, ss. 25-27.
- Pliny, *The Natural History of Pliny Vol II* (Çev. John Bostock- H. T. Riley), George Bell & Sons: Londra, 1855, s.33-36.
- Roux, Jean, *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 1999.
- Roux, Jean, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Sanft, Charles, *Communication and Cooperation in Early Imperial China Publicizing the Qin Dynasty*, Suny Press: New York, 2014.
- Strabo, *The Geography of Strabo Vol I* (Çev. H. C. Hamilton-W. Falconer), Henry G. Bohn: Londra, 1928.
- Svarverud, Rune, *Methods of The Way: Early Chinese Ethical Thought*, Brill: Leiden, 1998.
- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları: Ankara, 2001.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M. Ö. III-M. S. X. Asır*, Türk Tarih Kurumu: Ankara 2013, s. 17-27.
- Taşagıl, Ahmet, *Kök Tengri’nin Çocukları*, 5. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.
- Togan, Zeki, *Umumi Türk Tarihine Giriş Cilt I*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Yu, Taishan “A Study of Saka History”, *Sino-Platonic Papers*, c. 80, 1998, ss. 47-66.

Zuchowska, Marta, “Roman Textiles in The Hou Han Shu. A 5th Century Chinese Vision Versus Roman Reality”, *Anabasis Studia Classica Et Orientalia*,, Department of Ancient History and Oriental Studies Institute of History Rzeszow Universty, , C. 6,Rzeszow 2015.